

LBRIS

We know
books

Coordonatorii colecției ORIZONTUL LECTURII:

Simona MODREANU

Livia IACOB

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SANDACHE, CRISTIAN

Lumina vine de la Răsărit : Mihail Sadoveanu și regimul comunist /

Cristian Sandache. - Iași : Junimea, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-973-37-2850-4

821.135.1.09

929

Redactor: Ioan RĂDUCEA

Coperta: Ionuț BROȘTIANU

Tehnoredactor: Ema LUCA

Editura JUNIMEA,

Bulevardul Carol I

Parcul Copou, Iași

700 506

C. P. 85, Oficiul Poștal nr. 1, Iași

e-mail: edjunimea@gmail.com

revistascriptor@gmail.com

Telefon redacție: 0232 705 837

© Cristian SANDACHE

© Editura JUNIMEA, IAȘI – ROMÂNIA

Cristian SANDACHE

Lumina vine de la Răsărit

MIHAIL SADOVEANU
și regimul comunist

Editura Junimea
2024

SUMAR

I. Amintiri din interbelic: un scriitor excepțional în bătaia fulgerelor extremismului de dreapta	7
II. Așteptând marea glaciațiune sau imaginația împotriva morții: Poveștile de la Bradu-Strâmb (1943)	20
III. O conferință hulită astăzi: <i>Lumina vine de la Răsărit</i> (1945)	31
IV. Un falanster pentru toate anotimpurile: <i>Păuna Mică</i> (1946)	60
V. Farmecul poveștilor: <i>Fantazii răsăritene</i> (1946)	65
VI. O carte a reeducării sadoveniene? <i>Mitrea Cocor</i> (1949)	92
VII. În ton cu timpurile, dar nu tocmai: <i>Nada florilor</i> (1950)	112
VIII. În spiritul realismului socialist: <i>Clonț de fier</i> (1951)	119
IX. Ultima capodoperă: <i>Nicoară Potcoavă</i> (1952)	124
X. Publicistul vremurilor noi. Teme mai vechi și teme de actualitate	134
XI. Din albumul cu amintiri: confracții îl omagiază pe Sadoveanu	199
XII. Poemele fericirii amurgului: „Domnița adorată a inimii mele”	235
XIII. Drumul spre lumină sau Dumnezeu ca refugiu și împăcare	263
XIV: Epilog	281
XV. Bibliografie	285

I.

Amintiri din interbelic: un scriitor excepțional
în bătaia fulgerelor extremismului de dreapta

Când apărea, în anul 1915, romanul lui Mihail Sadoveanu intitulat *Neamul Șoimăreștilor*, unul dintre bunii prieteni ai scriitorului, George Topîrceanu, declara ferm că fusese tipărit cel mai bun roman istoric românesc de până atunci. Dincolo de entuziasmul unui amic, poetul nu era departe de adevăr. Chiar și după atâta timp, scrierea își păstrează savoarea ei lexical-epică specifică, putând fi considerată și un fel de poem în proză, despre o Istorie care, dacă nu este tălmăcită prin filtrul unei sensibilități de înalt rafinament, riscă a nu interesa pe nimeni.

În pofida caracterului său controversat, Mihail Sadoveanu rămâne cel mai important romancier român al tuturor timpurilor, un adevărat continent, complex și complicat, al literelor noastre. S-a impus în primul rând printr-o limbă proprie, ingenioasă sinteză între rostirile cronicărești (cu deosebire duhul lui Neculce și Costin sunt adesea modele de inspirație) și o limbă română vie, pornită de la vetrele satelor Moldovei și îmbogățită permanent prin lecturi extrem de bogate. În ciuda unor clișee care bântuie și astăzi, Sadoveanu a fost unul dintre cei mai cultivați prozatori români, familiarizat încă din adolescență cu marile literaturi europene, meticolos și perfecționist, cu o putere de muncă neobișnuită și sigur de propria-i înzestrare literară. Nu se înșelase, iar *Neamul Șoimăreștilor*, roman pe care îl gândise și îl concepuse în liniștea unei prisăci (după propria-i mărturisire) este un splendid omagiu adus spiritelor înaintașilor plecați de generații, într-o lume mai luminoasă.

Secolul al XVII-lea este fundalul unei acțiuni dinamice, în care regăsim o serie de personaje istorice reale din zbugiumata epopee a Moldovei medievale, la care scriitorul alătură personaje ficționale (Tudor Șoimaru, Stroe Orheianu etc.) care conferă ansamblului o remarcabilă emoție. Povestitor copleșitor în primul rând, Sadoveanu are o fantastică ușurință de a evidenția nestructuratele cele mai rare din aparentele fraze nemeșteșugite, amintind de oralitatea celor de demult. Unele expresii sau cuvinte par străni cititorului contemporan, însă ele contribuie în mod decisiv la amplificarea esențelor parfumurilor estetice puternice și rare, care fac deliciul acestei scrieri. Războiul, Moartea, Puterea, Înfrângerea, efemeritatea omului nu împiedică însă niciodată derularea continuă a vieții, asemenea unui izvor de munte vijelios din munții Moldovei. Oamenii vor continua să sufere dar și să iubească, să fie prizoniți, dar să se și bucure de clipele hărăzite din când în când, de către Creatorul tuturor văzutele și nevăzutele. Scenele de bătlăii sunt pictate cu o privire perspicace și au rezonanțe de basm nemuritor. În tonuri aproape baladești este redată legătura indestructibilă de sânge, dintre părinții plecați Dincolo și urmașii lor. În acest caz, Tudor Șoimaru va merge până la capăt, răzbunându-și părintele ucis în mod barbar, chiar dacă sufletul lui tânjește, o vreme, după iubirea fiicei ucigașului părintesc. (Elemente de intrigă care ne amintesc fie de Shakespeare, fie de tragediile antice.) Dar Sadoveanu rămâne mereu el însuși, adică de o puternică forță epică, iar frazele care se derulează asemenea unor muzici din alte spații poartă în țesătura lor specială urma ghearei leului născut în Pașcanii Moldovei. Romanul a fost ecranizat în anul 1965, în regia lui Mircea Drăgan, dar filmul nu a reușit să se ridice la nivelul textului original. O excepție: interpretarea lui Ștefan Ciubotărașu (1910-1970), care a reușit un Stroe Orheianu admirabil. Nu era însă de mirare, pentru că actorul (originar din Lipovăț - Vaslui) poate fi socotit unul dintre cei mai importanți ai cinematografului noastre.

Romanul *Baltagul* (1930) era considerat de către criticul literar George Călinescu drept o culme a prozei sadoveniene, mai cu seamă prin sobrietatea expresivă a stilului și tensiunea

remarcabilă conținută în structura-i epică. O tensiune care crește exponențial, asemenea unei furtuni care se dezvoltă în pântecel generoase ale unor nouri amenințători, energic desenați pe fruntea nesfârșită a cerului.

Vitoria Lipan este o femeie cu o puternică vocație a dăruirii, departe de imaginea unei ființe lipsită de personalitate. Aprigă, pătimasă, dinamică, sufletistă, minunată mamă și administrator al avutului familial, va deveni, obligată de împrejurările tragice ale destinului ei, detectiv și, în cele din urmă, judecător al celor care i-au ucis soțul. Deși este absent în roman, gospodarul Nechifor Lipan reprezintă spiritul tutelar al întregii compoziții epice. Omul pe care Vitoria îl iubește mai mult decât pe sine (mândru, generos și frumos ca un arhanghel pizmuț de diavoli) este creionat în câteva tușe magistrale, astfel încât el ne apare extrem de cinematografic și de sugestiv. Nechifor (soțul plecat pentru totdeauna din viața pătimasei Vitoria) îi va vesti femeii sale, prin intermediul unui vis obsesiv și repetitiv, că locul lui nu mai este în această lume plină de griji și de răutăți, ci departe, peste apa cea neagră și învolburată, pe care o va trece îngândurat, călare pe credinciosul său cal țintat în frunte.

Nu este vorba doar de sugestia motivului arhicunoscut al baladei populare *Miorița*, ci de ceva mult mai profund și mai copleșitor. Este vorba despre dragostea nemuritoare, singura care mai poate răzbate dincolo de fatalitate, ca o lumină pălpăitoare și intensă, amintind de timpurile scurtei fericiri. Extraordinară este voința Vitoriei Lipan care, pornind în căutarea soțului pierdut, nu face altceva decât să răspundă instinctiv chemării acestuia, din lumea în care tocmai sufletul lui și-a aflat noul sălaș. Există în *Baltagul* un cerc romanesc amintind de ingenioasele scrieri polițiste cu cheie, un altul de profundă rezonanță religioasă, fie și dacă avem în vedere semnele sugerate de către Sfânta Ana sau Maica Domnului – repere fundamentale ale Binelui suprem, cu care Vitoria se află în continuu dialog sufletesc –, iar, nu în ultimul rând, un fond etnografico-simbolic, de o tulburătoare arhaicitate. Căci Sadoveanu nu a fost doar un mare prozator al esențelor teluricului românesc, ci și un antropolog superior

al cuvintelor care desemnează spații și mituri invincibile, fără de moarte. O muzică sublunară însoțește fiecare episod al acestei cărți de un tragism superior, care nu are nimic ostentativ sau strident în componentele sale. Oamenii muntelui sunt prezentați aici de către Sadoveanu, cu măiestria unui regizor de geniu, care știe că aceștia nu pot fi separați de elementele unei naturi de o măreție inegalabilă. Fiecare copac, fiecare piatră, fiecare cărăruie aparent neînsemnată, susurul izvoarelor sau puternicul plâns al furtunii contribuie, într-o manieră de admirabilă și picturală organicitate, la reușita acestei scrieri de o desăvârșită viață, fremătătoare, tulburătoare, perenă.

În 1934, când se împlineau 430 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, apărea volumul lui Mihail Sadoveanu intitulat *Viața lui Ștefan cel Mare*, salutat de critica literară a vremii, dar și de către cititori, ca un adevărat eveniment. Poate că nimeni nu era mai potrivit dintre prozatorii noștri să se aplece în mod atent și creator asupra biografiei celui mai fascinant dintre domnitorii Moldovei medievale, decât fiul Pașcanilor.

Criticul literar Dumitru S. Panaitescu (mai cunoscut în peisajul literaturii române ca Perpessicius) aprecia la acest volum seriozitatea cu care Sadoveanu se documentase asupra personajului principal și a epocii sale, reușind o frescă (în egală măsură istorică și literară) de mare atractivitate. Sadoveanu însuși recunoscuse, în câteva interviuri că, în vederea documentării istorice pentru această carte, îi fuseseră necesari mulți ani. Meritul autorului biografiei ștefaniene (concluziona același Perpessicius, într-una dintre emisiunile sale de la Radio București) fusese acela că, pe lângă meticuloasa lui documentare (demnă de un istoric profesionist), reușise să ofere cititorilor și un tablou convingător și echilibrat asupra lui Ștefan cel Mare și a relațiilor Moldovei medievale cu vecinii săi, surprinzându-se cu obiectivitate și tabla de șah a geopoliticii regiunii din care Moldova făcea parte. În plus, Mihail Sadoveanu aducea particularitățile stilului său literar, acea sinteză fermecătoare de vechi parfum cronicăresc și splendide valorificări ale limbii române din vremea sa – așa cum doar el o putea face.

Am amintit doar trei exemple dintr-o operă literară monumentală, care poate fi lecturată și ca un atlas etnografico-istoric al unui românism esențialmente arhaic în fundamentele sale, de o organicitate impresionantă. Sadoveanu se va impune prin capacitatea lui rară de a crea o lume proprie care, deși subiectivă, reușește să devină exponențială pentru datele ontologice ale unui popor român ideal, de o străvechime capabilă a-i descuraja pe toți scepticii problemei. Prozatorul părea că se luase la întrecere cu însăși natura și sentimentul dominant era că biruise. Deși sămănătorismul și poporanismul vor continua să și-l dispute cu fervoare, Mihail Sadoveanu își cristalizase propriul său stil, devenit model de maximă atracție, decenii la rând, în peisajul literaturii române. El este mai complex decât ceea ce critica vremii sau cititorii familiarizați cu arcanele esteticii și-ar fi putut imagina, pentru că este vorba despre un artist complet, care nu mizează doar pe sclipirile telurice ale unei înzestrări native aparte, ci se dovedește un cititor atent și metodic al celor mai importante literaturi europene, fiind în mod constant la curent cu înnoirile genului.

Omul însuși este complicat, un amestec de ambiție și visare, cu o încredere neștirbită în destinul său de prozator, fără a-i lipsi însă un anumit pragmatism. Cititorul pasionat este dublat de un pasionat al peisajelor sălbatice și neumbrate, patima pescuitului și a vânătorii fiindu-i inoculată de foarte timpuriu, filtrată însă de o sensibilitate cu totul aparte. Sadoveanu ne apare în egală măsură ca un Robinson Crusoe contemporan, care învață repede (grație unor maestri anonimi veniți din lumea celor obidiți) tainele supraviețuirii, pe care omul primitiv și le însușise din vremuri imemorabile. Nu doar romanele de acțiune sau cele de dragoste, nu doar delicatele și eroicele scene de luptă îl vor fi fascinat, ci și săgetările aripatele pe vastul orizont al cerului sau dansul straniu al viețuitoarelor apelor, pentru a nu mai aminti despre admirația aproape religioasă cu care va contempla mereu frumusețea peisajelor și viețuitoarelor României. Scriitorul va fi un ucigaș de fiare sălbatice și de păsăret divers, dar se va dăruia acestui sport aparent sângeros cu aceeași bucurie primordială și

aproape mistică, încercată și de legendarii înaintași ai timpurilor edenice, oameni pentru care natura și copiii acesteia nu reprezentau doar resurse ale subzistenței proprii ci și canale de comunicare remarcabile, prin intermediul cărora lanțul generațiilor devenea punte vie și regeneratoare.

Oamenii universului sadovenian sunt naturi aparent simple, de un pitoresc fascinant, temători de rigorile și amenințările ipotetice ale unei modernități agresive, insensibilă la farmecul unui trecut fabulos, disprețuitoare de canoane și cutume imemorabile. Sunt primitivi în ochii celor snobi sau în percepția superficialilor care cred că întreaga esență a vieții se circumscrie spațiilor marcate de civilizația urbanului eficient. Firi temătoare, ei ascund în realitate filoane emoționale nebănuite, de o bogăție intensă. Ultimei mohicani ai unor timpuri uitate, vor fi periodic descoperiți de lentila măritoare a investigațiilor sadoveniene și evidențiați în mod prompt, cu aceeași sugestivă forță epică. Povestitorul Sadoveanu este în chip fericit dublat de un moralist care știe să extragă mereu din tezaurele de înțelepciune ale omenirii acele esențe semnificative pe care le talmăcește ingenios, într-o limbă încărcată de seve cronicărești, dar mereu surprinzătoare, printr-o prospețime care se multiplică parcă la infinit și reușește să confere cititorului senzația unei pătrunderi într-un tunel al timpurilor fericite.

Există foarte multă empatie pentru oropsiții și anonimii pământului românesc și (mai cu seamă) pentru categoria socială a țărănimii, în care Sadoveanu vede, de fapt, fundamentul tipologic colectiv al civilizației autohtone actuale. Acea demofilie sadoveniană se va amplifica, mai cu seamă după anul 1928, atunci când scriitorul va fi inițiat în misterele masonice și va deveni unul dintre liderii acestei organizații de pe teritoriul României. (Nu discutăm aici raporturile tensionate care s-au creat ulterior între Sadoveanu și o parte a liderilor lojilor masonice autohtone, cel vinovat fiind considerat prozatorul, acuzat pentru spolierea unei părți importante a trezoreriei fraților masoni, pe fondul adeziunii sale la noul regim comunist.)

Promotor al unei literaturi de vastă viziune antropologică autohtonă, Sadoveanu își va diversifica teritoriile de analiză

după 1928 (anul apariției volumului său *Hanu Ancuței*), într-un sens de superioară integrare a spiritului omului românesc în universal. Sensurile și stilistica literaturii sale rămân pe fond același, doar că se vor rafina continuu, generând noi și ingenioase paradigme interpretative exegetice. Admirat și invidiat aproape în egală măsură, scriitorul s-a impus repede, reușind nu doar să se afirme prin scrisul său, dar să-și asigure existența grație înzestrării literare. A fost ceea ce se cheamă un scriitor capabil să trăiască suficient de bine din munca sa literară, prestigiul și influența din ce în ce mai mari pe care le va dobândi ulterior venind de aici. Cu alte cuvinte, sinecurile, indemnizațiile, rolurile sale politico-publice s-au datorat în principal faptului că prioritar era (sau se dorea) a fi valorizat scriitorul, marele creator al unor lumi în care sensibilitatea majorității contemporanilor se va recunoaște. Învingătorul aparent lejer de pe scena publică (membru al Academiei; președinte al scriitorimii române; Mare Maestru mason al Ritului Scoțian Antic și Acceptat de grad 33; președinte al Senatului României; Director al Teatrului Național din Iași etc.) se va transforma repede într-o țintă a frustrărilor multor neîmpliniți și (totodată) într-un subiect al controverselor publice, explicația principală fiind incapacitatea celor mai mulți dintre criticii săi de a-l înțelege cu adevărat.

Era și extrem de dificil, pentru că Mihail Sadoveanu dovedea o capacitate uluitoare de a-și multiplica fațetele estetico-atitudinale. Unii l-au considerat multă vreme un adorator al instinctelor transpuse literar, vector al unui antiintellectualism tributar clișeeleor sămănătorist-poporaniste, în cel mai jos sens al acestora. Ulterior, a fost detectată latura sa ecumenic-prosemită (însă într-un sens de sincer umanitarism), aspect care îi va enerva la culme pe naționaliștii radicali, lipsiți de necesare flexibilități estetice. Demofilia sa inițială a părut altei categorii de comentatori anticamera comunismului de mai târziu, la care anunțase că aderă, cu aparent entuziasm. Moderniști de esență tare (dar lipsiți de subtilitate) s-au grăbit să-i deplângă literatura, pe care o considerau lipsită de fior metafizic și tributară unor scheme naturaliste revoluate.

De fiecare dată, Sadoveanu a reușit să-și inducă în eroare atât criticii, cât și admiratorii, fiecare dintre aceștia receptându-i creațiile literare și gesturile publice, în funcție de sensibilitățile și limitele de înțelegere proprii. Prozatorul care descria splendid acea Românie arhaică și profundă, neamintită pe hărțile turistice sau în ghidurile istorice, nu respingea modernitatea, dar era convins că omul modern rămânea orb și surd, atâta timp cât era incapabil să revină (fie și periodic) la esențele unei naturi primordiale, din țările careia toate s-au născut și însuflețit, cu harul clarviziunii, prin veacuri de prefacere și luptă.

În general, s-a trecut relativ ușor (după 1990), peste episodul legat de asigurarea direcțiunii de către Sadoveanu (în anul 1936), a cotidianelor „Adevărul” și „Dimineața” și (mai cu seamă) peste trauma personală generată de atacurile (multe dintre ele imunde) pe care mediile politico-publicistice de extremă-dreapta le-au orchestrat împotriva nu doar a omului, ci și a operei. Sunt unele dintre cele mai negre pagini din istoria culturii și literaturii române, prefațând urgiile stalinismului postbelic. Brusc, Sadoveanu a devenit unul dintre inamicii publici ai celor care considerau că dețin monopolul patriotismului/naționalismului românesc și (în consecință) trebuia scos în afara societății. Un linșaj mediatic dezgustător, inițiat de condeie care (în imensa lor majoritate) se aflau la ani-lumină distanță de valoarea estetică a scriitorului Sadoveanu. Un spectacol grotesc, indiciu sigur al unei societăți românești amenințată de o rinocerizare (în sensul paradigmei dreptei radicale), din ce în ce mai pronunțată.

Gurile de tun ale acestei mizerabile campanii de presă antisadoveniene au fost publicațiile „Porunca Vremii”, „Sfarmă-Piatră” și „Buna Vestire”, cu tot cortegiul lor de scribi și activiști satelizați. În fapt, principalele ținte ale naționaliștilor radicali erau în acel moment Tudor Arghezi și Mihail Sadoveanu. Primul era considerat un pornograf, în vreme ce Sadoveanu devenise „antiromân” și „trădător” al poporului său. Nu i se ierta faptul că preluase conducerea unor publicații pe care cuziștii și legionarii le considerau canale de pătrundere ale comunismului sovietizant în mediile publice din România, în spatele acestei acțiuni nocive

stând liderii evreimii autohtone și internaționale. În realitate, cele două cotidiene se remarcaseră printr-o fermă susținere a democrației de tip neoliberal, iar faptul că aveau o orientare de centru-stânga nu echivala în niciun caz cu propagarea ideilor comuniste. În egală măsură, respectivele ziare criticau în mod consecvent ideologia național-socialistă hitleristă (precum și pe aceea fascistă-mussoliniană), având o atitudine mai curând echilibrat-nuanțată față de URSS. Erau publicații extrem de bine informate, cultivând un limbaj civilizată, chiar și atunci când erau găzduite în paginile lor articole cu conținut critic. Sadoveanu fusese un adversar sincer al hitlerismului, repugnându-i orice formulă rasială sau șovină. Cine îi citise cu atenție opera nu trebuia să se mire de acest gest al său, care (dincolo de presupusele avantaje materiale obținute, de care era acuzat) echivala cu o constanță a viziunii sale politice fundamentale, de viguroasă inspirație umanitaristă. Chiar dacă, în conformitate cu rigorile profesiei politice, Sadoveanu putea fi catalogat, la o primă ochire, drept un fripturist (în sensul că fusese sub aspectul implicării partidiste averescan, agrarian, liberal, țărănist), opțiunea sa intimă (de la care nu s-a abătut niciodată) fusese o solidaritate interumană și pacifistă, care nu ținea cont nici de ideologii, nici de etnicitate și nici de religie sau confesiune.

Revenind la tratamentul care i s-a aplicat lui Mihail Sadoveanu de către condeieri ai extremei-drepte autohtone, în perioada cât a deținut funcția de director al cotidianelor „Adevărul” și „Dimineața” (respectiv între anii 1936-1938), se remarcă nu doar aciditatea ci (mai cu seamă), tonul suburban, acuzele aberante, care dovedeau nu doar o lipsă de bună-credință din partea autorilor atacurilor, ci și o uriașă frustrare care viza ura împotriva prozatorului. Îi este caricaturizată înfățișarea fizică, se insistă mult pe teoria în conformitate cu care Sadoveanu ar fi înșelat încrederea cititorilor săi, a opiniei publice românești, în sensul că ani de zile ar fi fost considerat un exponent al spiritului românesc în literatură, pe când în realitate nu ar fi fost vorba, decât despre un trădător, un apostat, un vândut intereselor plutocratice ale iudaismului universal și ale francmasoneriei. În